

УДК 316.343.64:334.722 (477)

*Максименко А. О., канд. соціол. наук, мол. наук. співробітник,
Інститут регіональних досліджень НАН України,*

Говоруха О. М., магістр соціології, Інститут регіональних досліджень НАН України

ПОГЛЯД ФЕРМЕРІВ НА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ В УКРАЇНІ: СОЦІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячена розгляду фермерства як прогресивної підприємницької діяльності в агросфері. Наголошено на ряді переваг, що вигідно відрізняють фермерське господарство від інших форм сільськогосподарських підприємств. Представлено результати експертного опитування фермерів (N=102), проведеного під час агропромислової виставки «Агро-2011» у м. Київ. Охарактеризовано чинники, які сприяють успішності фермерської справи; перешкоди, що гальмують розвиток фермерського господарювання в Україні. Оцінено перспективи розвитку фермерських господарств і окреслено заходи, які слід зробити на рівні держави для стимулювання розвитку фермерства в Україні.

Ключові слова: фермерське господарство, експертне опитування, Україна.

Постановка проблеми. У сучасній агросфері існують різні форми господарювання, а саме особисті селянські господарства, господарські товариства, сільськогосподарські підприємства, кооперативи, фермерські господарства, агрохолдинги та ін. У складних сучасних соціально-економічних і політичних умовах відбувається утвердження цих форм господарювання. Особливо варто звернути увагу на фермерство як малу форму підприємницької діяльності в агропромисловому секторі.

Формування фермерства на теренах України має давню історію. В. Лазуренко зазначив, що в 20-х рр. ХХ ст. в умовах важкої економічної та соціально-політичної кризи, викликаної наслідками руйнівних військових дій та політики воєнного комунізму, партійно-радянське керівництво, щоб запобігти виникненню ще більш руйнівного громадянського протистояння та втрати влади, було змушене піти на часткові поступки багатомільйонному селянству України. Запроваджена нова економічна політика відкрила можливість для прояву приватної ініціативи, створила передумови для формування та розвитку господарювання фермерського типу. Відтак при характеристиці селянських господарств доби непу в науковий і публіцистичний обіг вводиться поняття «фермер», що трактується як селянин-підприємець, який займався сільськогосподарським виробництвом. Виходячи з цього, до господарств фермерського типу віднесено інтенсивні селянські господарства товарного спрямування, які використовували особисту і найману працю на власній та орендованій землі [4, с. 30].

У подальшому відмова від нової економічної політики призвела до згорання процесів утвердження фермерського укладу господарювання на селі. Натомість широкого розповсюдження набуло формування трьохкомпонентної системи сільського господарства, що включала такі складові: провідна виробнича ланка – колгоспи, обслуговуюча – МТС (машино-тракторна станція), агро- та зоодільниці, контролююча – в особі партійних органів та управлінських структур галузевої вертикалі починаючи з районного рівня [7, с. 31]. Такі зміни протягом багатьох років викорінювали із свідомості населення образ власника-господаря, цінність особистої праці, прагнення мати власну справу.

Уже сучасний початковий етап становлення фермерських господарств в Україні припадає на 1990–1991 рр. Найпоширенішими вони стали в Західному регіоні (Львівська,

Волинська, Івано-Франківська, Тернопільська області). Основна причина полягає в тому, що населення цього регіону ще зберегло у своїй пам'яті та свідомості ведення приватного селянського господарства, а також те, що колективізація тут відбувалася на 20 років пізніше, ніж на теренах Східної України [5, с. 125–126].

Загалом порівняно з іншими формами сільськогосподарських підприємств фермерські господарства відрізняються певними позитивними перевагами. Є. Майовець серед переваг фермерських господарств зазначив такі: 1) висока мотивація праці та відповідальність фермера та його сім'ї; 2) простота управлінської структури, відсутність бюрократичних проміжних ланок; 3) низькі трансакційні витрати, що забезпечують поєднання в одній особі власника та виконавця; 4) відсутність плінності кадрів, інших проблем ефективного використання трудових ресурсів; 5) можливість ефективнішого використання техніки; 6) швидкість і гнучкість при зміні кон'юнктури і, відповідно, можливість оперативного реагування на зміну попиту [5, с. 127–128]. До інших переваг, на думку В. Горьового, можна віднести: 7) фермерське господарство може створити лише один громадянин, маючи право на отримання землі у власність чи користування, навіть без статутного фонду або вклавши в нього (на баланс господарства) речі особистого користування, предмети домашнього господарства; 8) можливість поєднання виробничої та побутової сторін життєдіяльності; 9) можливість вести справу з родиною, виховувати продовжувачів своєї справи, передавати власний досвід наступним поколінням [2, с. 13–14].

Таблиця 1

Характеристики фермерських господарств України

Показник	Рік							
	1995	2000	2005	2008	2009	2010	2011	2012
Кількість фермерських господарств, одиниць	34778	38428	42445	42446	41906	41524	40965	40676
Площа землі в користуванні, тис. га	786,4	2157,6	3661,2	4327,8	4298,6	4290,8	4345,9	4389,4
Валова продукція у % до загального обсягу сільськогосподарського виробництва*	0,8	2,1	4,6	7,0	6,1	6,1	6,9	6,3
Структура валової продукції*, у тому числі:								
продукція рослинництва, %	85,4	92,9	94,4	93,3	91,8	90,6	92,6	91,0
продукція тваринництва, %	14,6	7,1	5,6	6,7	8,2	9,4	7,4	9,0
Чисельність працівників, осіб	—	71504	133534	111659	102795	98400	99858	100243

* У постійних цінах 2010 р.

Джерело: [9, с. 166, 168; 10, с. 164, 166].

Аналіз статистичних даних показав, що порівняно з 2000 р. у 2012 р. кількість фермерських господарств в Україні збільшилася на 2248 одиниць, а площа землі в користуванні фермерськими господарствами збільшилась у 2 рази (табл. 1). Проте з 2005 р. спостерігаємо тенденцію до зменшення кількості фермерських господарств. Їх частка в структурі діючих господарчих суб'єктів, що зареєстровані як юридичні особи за основним видом діяльності, у сільському господарстві залишається стабільною протягом останніх 10 років і становить понад 70%. Водночас в аграрній сфері України присутні домогосподарства, місце прожи-

вання власників яких зареєстровано на території сільських населених пунктів і членам яких відповідно до чинного законодавства надані земельні ділянки з цільовим призначенням «для ведення особистого селянського господарства». Станом на 2012 р. таких домогосподарств налічувалося 4301,8 тис. одиниць. Наявність значної кількості сільських домогосподарств дає право стверджувати, що багато з них ведуть підсобне господарство, яке дозволяє їх членам забезпечити власні потреби в натуральній сировині, а також вижити в сучасних умовах за відсутності альтернативних джерел доходів. Слід зауважити, що фермерські господарства в дечому подібні до підсобних господарств населення, зокрема через залучення членів сім'ї до ведення сільського господарства, тісне поєднання виробничої та побутової сторін життя. Відтак, якщо враховувати особисті селянські господарства в структурі господарюючих суб'єктів, тоді частка фермерських домогосподарств буде мізерною і становитиме 0,93% [9, с. 50, 65]. З іншого боку, порівняно з особистими селянськими господарствами, фермерські господарства можуть забезпечити більш ефективне ведення сільськогосподарської діяльності, зокрема використовувати сільгосптехніку, забезпечити правильне зберігання продукції, налагодити збутові та логістичні мережі, адже вони, передусім, орієнтовані на товарне виробництво, переробку та реалізацію сільгосппродукції.

З року в рік зростає частка сімейних фермерських господарств. Якщо у 2008 р. частка членів сім'ї в складі працюючих у фермерському господарстві становила 29,7%, то у 2012 р. була на рівні 40,9%. Регіональний розподіл кількості фермерських господарств є нерівномірним. Станом на 2012 р. серед усіх фермерських господарств України, найбільшу їх частку спостерігаємо в Одеській (13,2%) та Миколаївській (9,8%) областях. На Західний регіон України (Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька області) припадає 14,5% усіх фермерських господарств. Найменша частка – 8,5% фермерських господарств налічувалась у Північному регіоні (Житомирська, Київська, Чернігівська, Сумська області) [9, с. 351].

Для комплексного розуміння особливостей функціонування фермерських господарств поряд з економічним аналізом їх діяльності варто використати такий інструмент, як соціологічне дослідження, яке дає змогу побачити та оцінити проблеми функціонування фермерських господарств ізсередини, подивитися на проблеми, труднощі та перспективи цієї діяльності «очима» власників, фермерів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Функціонування фермерських господарств досліджували економісти: П. Саблук, В. Липчук, Є. Майовець, О. Прокопишин, Т. Осташко, Ю. Губені, В. Горьовий, М. Малік, В. Юрчишин та ін. До проблем трансформації українського села, розвитку господарської діяльності в агросфері звертались і соціологи, зокрема В. Тарасенко, О. Гончарук, В. Чигрин, А. Шатохін та ін. Також протягом останніх років вітчизняними соціологами проведено низку досліджень з оцінювання земельної реформи в Україні (Центр соціальних експертиз Інституту соціології НАН України в рамках Проекту Світового банку «Видача державних актів на право власності на землю в сільській місцевості та розвиток системи кадастру», 2010 р., 2011 р., 2012 р.) [3]; опитування з виявлення ставлення до земельної реформи власників земельних паїв, аграріїв (керівників фермерських господарств і сільськогосподарських підприємств) та оцінки сучасного стану, динаміки ринку орендних земель, рівня доступності для аграріїв ринкової інфраструктури (Проект Агроінвест, дослідження проведене Центром соціальних експертиз Інституту соціології НАН України, 2012 р.) [11]; тематичне загальнонаціональне соціологічне опитування з метою з'ясування громадської думки стосовно земельної політики в Україні та готовності суспільства до сприйняття запровадження ринку земель сільськогосподарського призначення (соціологічна служба Центру Разумкова, 2009 р., 2012 р.) [6], дослідження з проблем розвитку аграрного сектору, дрібного та середнього фермерства, оформлення прав власності на землю, надання

власниками земельних ділянок в оренду: причини і практика (соціологічна служба Центру Разумкова, 2012 р.) [8]. Крім того Інститутом соціології реалізовано масштабний проект, мета якого полягала в оцінці перебігу, результатів, наслідків та значення (соціальної ціни) аграрної реформи. Серед методів дослідження використано якісний аналіз преси (упродовж усього дослідницького періоду), експертне опитування (2001 р.), метод фокус-груп (пробний варіант, 2002 р.), масове анкетування фермерів і селян пайовиків (2005 р.), глибинне інтерв'ю (2005 р.) [1].

Поряд із наявним значним масивом соціологічних даних щодо оцінки аграрної реформи, ринку орендних земель, ставлення до купівлі-продажу землі сільськогосподарського призначення, інформація щодо виявлення думки суб'єктів господарювання, зокрема фермерів, про перспективи розвитку підприємницької діяльності в агросфері є обмеженою.

Метою статті є виявлення думки керівників фермерських господарств щодо перспективи розвитку господарювання фермерського типу в Україні.

Виклад основного змісту. Нами проведено експертне опитування під час агропромислової виставки – «Агро-2011» у м. Києві 2 червня 2011 р. До вибіркової сукупності увійшли 102 фермери.

Соціально-демографічні характеристики фермерів. Фермери, які взяли участь в опитуванні, переважно чоловіки (93%¹). Більшість експертів середнього віку, а саме 30% віком 30–39 років та 28% у віці 40–49 років, тих, кому понад 50 років, – 27%. Освітній рівень експертів: середня спеціальна (24%), вища (65%). Більшість фермерів господарюють на земельному наділі розміром понад 1 га (77%). Дві третини фермерів працюють у сфері рослинництва, одна третина – у тваринництві. Більшість фермерів (86%) мають стаж роботи у цій сфері понад 5 років. Експерти представляли майже всі області України (20% – Київська область, 9% – Черкаська область, 7,8% – Кіровоградська область, по 7% – Харківська та Житомирська області, по 5% – Вінницька, Сумська, Миколаївська області, по 4% – Одеська, Волинська, Полтавська, Закарпатська області, по 3% – Тернопільська, Херсонська, Донецька, по 2% – Чернівецька, Львівська та Запорізька області, по одному представнику було з Івано-Франківської, Чернігівської, Хмельницької, Рівненської та Дніпропетровської областей).

Для більшості опитаних фермерів старт фермерського господарювання був таким, що приніс додаткові фінансові можливості для їхніх сімей (53%). Третина опитаних (36%) зазначили, що суттєвих змін не відбулося в їхньому матеріальному становищі після заснування фермерського господарства, і лише 4% респондентів зазначили, що відбулося погіршення матеріального становища сім'ї. У свою чергу, при відповіді на запитання щодо прибутковості фермерської справи 81% відповіли позитивно.

Зважаючи на те, що опитані відзначали покращення матеріального становища сім'ї та прибутковості фермерської діяльності, цікаво виявити, що саме є важливим для досягнення успіху в цій сфері (табл. 2). Більшість опитаних вважає, що для цього потрібно мати передусім життєвий досвід, навички роботи в сільському господарстві (62%) та міцне здоров'я (61%). Половина експертів наголосила на необхідності стабільності в суспільстві (54%) та фаховості (52%). Найменшою мірою опитані вважають, що везіння в житті та сповідання християнських цінностей, моралі допоможуть бути успішним у фермерській справі.

Загалом із шістнадцяти запропонованих варіантів відповіді на це запитання жодного разу не було відзначено такі альтернативи: «наявність іноземних партнерів або інвестицій»; «відповідна освіта»; «знання природи»; «дієві державні програми підтримки фермерства».

Поряд із чинниками, які є запорукою успішного функціонування фермерського господарства існують суб'єктивні та об'єктивні перепони, які стримують розвиток цієї справи.

¹ Відсотки тут і далі заокруглено.

Таблиця 2

Розподіл відповідей на питання: «Що з перерахованого Ви вважаєте важливим для досягнення успіху у фермерській діяльності?»

Варіант відповіді	%
Життєвий досвід, навички роботи у сільському господарстві	62
Міцне здоров'я	61
Стабільність у суспільстві	54
Фаховість	52
Здібності, таланти до ведення фермерського господарства	46
Економічні знання	43
Надійність партнерів	34
Поінформованість у земельному законодавстві	30
Особисті знайомства, протекція	23
Везіння в житті	14
Сповідування християнських цінностей та моралі	14

Примітка: сума відповідей не становить 100%, оскільки респонденти мали право обирати декілька запропонованих варіантів.

Розподіл відповідей на запитання: «Що, на Вашу думку, гальмує розвиток фермерського господарювання в Україні?» – показує, що немає якоїсь найбільшої та єдиної перешкоди, про яку вказали більшість опитаних фермерів. До топ-три увійшли несприятлива податкова політика уряду, непрогнозованість економічної ситуації в країні та некомпетентність влади на місцях (табл. 3). Ці три відзначені альтернативи вже протягом декількох років в Україні є незмінним «каменем спотикання», демотиватором ефективного ведення підприємницької справи в будь-якій галузі. Слід зауважити, що відсутність ринку землі сільськогосподарського призначення найменшою мірою, на думку опитаних, впливає на розвиток фермерського типу господарювання. Однак під час відповіді на запитання про заходи держави щодо стимулювання розвитку фермерської діяльності в Україні 78% респондентів зазначили про необхідність формування ринку землі сільськогосподарського призначення у нашій державі. Можемо припустити, що ринок земель сільськогосподарського призначення є бажаним для фермерів, однак не вкрай необхідним, адже свою діяльність вони можуть вести і на орендованих землях.

Загалом більшість фермерів позитивно оцінюють перспективи розвитку своєї діяльності в Україні. Водночас експерти наголосили, що перспективність розвитку фермерських господарств значною мірою залежить від прийняття програми розвитку сільських територій і державної підтримки (73%).

Два протилежні твердження, а саме: «фермерство має хороші перспективи для свого розвитку при входженні України до єдиного митного союзу із країнами СНД і, передусім з Росією» та «фермерство в Україні має хороші перспективи для свого розвитку при поглибленні економічної інтеграції з Європейським Співтовариством» – мають найбільший відсоток за варіантом «важко відповісти» по 43% та 46,1%, відповідно (табл. 4).

Таблиця 3

Перешкоди розвитку фермерської діяльності в Україні

Варіант відповіді	%
Несприятлива податкова політика Уряду	46
Непрогнозованість економічної ситуації в країні	44
Некомпетентність влади на місцях	38
Недосконала правнича база, що регулює земельні відносини	23
Недостатнє кредитування вітчизняної агроєкономіки західними інвесторами	21
Засилля корумпованості в органах виконавчої влади	20
Несприятливі умови отримання банківського кредиту	17
Дія мафіозних структур і рекету	13
Низький рівень кваліфікації кадрів, задіяних у фермерстві;	2
Відсутність ринку землі сільськогосподарського призначення	2
Сповідування християнських цінностей та моралі	14

Примітка: сума відповідей не становить 100%, оскільки респонденти мали право обирати декілька запропонованих варіантів.

Таблиця 4

Перспективи розвитку фермерства в Україні

	Повністю згоден/на	Не згоден/на	Не можу сказати однозначно
Фермерство в Україні має хороші перспективи для свого розвитку	53%	19%	28%
Фермерська діяльність не має жодних перспектив розвитку в Україні найближчі 5–10 років	20%	52%	28%
Фермерство має хороші перспективи при умові відмови суспільства від комуністичних і соціалістичних ідей	47%	20%	33%
Фермерство має хороші перспективи за умови прийняття програми розвитку сільських територій і державної підтримки	73%	9%	19%
Фермерство має хороші перспективи для свого розвитку при входженні України до єдиного митного союзу з країнами СНД і, насамперед, з Росією	29%	28%	42%
Фермерство в Україні має хороші перспективи для свого розвитку при поглибленні економічної інтеграції з Європейським Співтовариством	35%	19%	46%

Протягом останніх років регулятивні заходи держави не мали позитивного впливу на підприємницьку діяльність і не забезпечили стрімкого розвитку фермерських господарств. Тож покладатися на значну підтримку держави в процесі започаткування власної справи не слід. У відповідях на запитання, які заходи слід реалізувати для стимулювання розвитку фермерства в Україні, більшість альтернатив відповідей були відзначені як такі, що належать до державної компетенції. Питання законодавчого регулювання, ефективного функціонування державних програм підтримки фермерства, формування позитивної громадської думки в суспільстві стосовно фермерської діяльності — за все це має відповідати держава, на думку опитаних. Своєю чергою, третина опитаних не вважає за потрібне на рівні держави сприя-

ти входженню іноземного інвестора у земельну сферу господарювання, 40% обрали варіант «важко відповісти». Таке твердження, як «використання жорстких політичних та економічних заходів у державному управлінні земельними ресурсами», теж не знайшло одностайної підтримки серед опитаних. Половина опитаних (53%) фермерів вважають за необхідне створення земельного іпотечного банку – державного агента на ринку землі, водночас 17% – проти цього. А третина не змогли дати однозначної відповіді на поставлене запитання.

Висновки. Головним завданням усіх трансформаційних змін, що відбуваються в аграрному секторі, є формування господаря-власника на землі. Сьогодні державою закладено певні соціально-економічні основи формування землевласника: юридично затверджено різноманітність форм власності на землю, відбувається інституціоналізація основних моделей господарювання на ній.

Починаючи з 90-х рр. ХХ ст. на теренах нашої держави відбувається процес відродження фермерських господарств. Відповідно до українського законодавства фермерські господарства – форма підприємницької діяльності громадян із створенням юридичної особи, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, займатися її переробкою та реалізацією з метою отримання прибутку. Однак, сьогодні фермерські господарства не посідають провідних позицій в аграрній сфері України, оскільки не можуть повноцінно конкурувати з великими сільгоспідприємствами, а їх частка в структурі господарюючих суб'єктів сільського господарства вельми незначна.

Аналіз проведеного експертного опитування фермерів засвідчує, що більшість респондентів вважає фермерство прибутковим видом діяльності, що має хороші перспективи розвитку в Україні. На успішність функціонування фермерських господарств впливають як чинники об'єктивного, так і суб'єктивного характеру. Передусім, успішність фермерського господарства ставиться в залежність від особистості керівника, його життєвого досвіду та навичок роботи в сільському господарстві.

Для подальшого розвитку цієї підприємницької діяльності, на думку опитаних, необхідно стабілізувати економічну ситуацію в країні, врегулювати податкову політику уряду, сформуванню компетентний управлінський апарат. Також з боку держави необхідно забезпечити дієвість програм розвитку сільських територій та ефективне функціонування програм підтримки фермерства.

На наш погляд, проблема розвитку фермерських господарств потребує додаткових соціологічних досліджень. Тому подальші перспективи розвідок у цьому напрямі пов'язані з моніторингом ситуації в агросфері, оцінкою суб'єктами підприємництва процесів і змін, що відбуваються в ній, поглибленням аналізу чинників успіху та ефективності фермерських господарств, виявленням міри користування консультаційними, дорадчими службами тощо.

Список використаних джерел

1. Аграрна реформа в Україні (соціологічна діагностика) / за ред. В. Тарасенка. – К. : ІС НАН України, 2007. – 576 с.
2. Горьовий В.П. Фермерство України: теорія, методологія, практика : моногр. / В.П. Горьовий. – К. : ННЦ ІАЕ, 2007. – 540 с.
3. Земельні відносини в Україні: соціологічний портрет ситуації. Результати комплексного соціологічного дослідження суб'єктів земельних відносин в сільській місцевості [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://land.gov.ua/zvitnist/statystyka/104370-rezultaty-kompleksnoho-sotsiolohichnoho-doslidzhennia-sub-iekktiv-zemelnukh-vidnosyn-v-silskii-mistsevosti.html>.
4. Лазуренко В.М. Становлення та розвиток селянських фермерських господарств в Україні: соціально-економічний аспект (1921–1929 рр.) : автореф. дис. ... д-ра істор. наук / В.М. Лазуренко. – Переяслав-Хмельницький, 2012. – 44 с.

5. *Майовець Є.Й.* Аграрне підприємництво в Україні : [моногр.] / Є.Й. Майовець. – Л. : Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. – 428 с.
6. *Мищенко М.* Громадська думка про земельну політику і земельну реформу в Україні / М. Мищенко // Нац. безпека і оборона. – № 1 (130). – 2012. – С. 3–20.
7. *Нікілев О.Ф.* Виробнича інтелігенція українського села: творення соціальної верстви (середина 40-х – середина 60-х рр. XX ст.) : [моногр.] / О.Ф. Нікілев. – Д. : Вид-во Дніпропетр. ун-ту, 2004. – 208 с.
8. Проблеми впровадження вільного ринку сільськогосподарських земель : звіт за результатами фокус-груп. // Нац. безпека і оборона. – № 1 (130). – 2012. – С. 21–24.
9. Сільське господарство України 2012 : стат. зб. / за ред. Н.С. Власенко. – К. : Держ. служба статистики України, 2013. – 402 с.
10. Сільське господарство України 2011 : стат. зб. / за ред. Н.С. Власенко. – К. : Держ. служба статистики України, 2012. – 386 с.
11. Як ставляться до земельної реформи власники земельних паїв та аграрії ? Результати соціологічного дослідження. Презентація 25 червня 2013 р. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.agroinvest.org.ua/files/Resources/BaselineSurvey_July_2013_ukr_1.pdf (дата звернення: 22.11.2013 р.).

References

1. Agrarna reforma v Ukraini (sotsiologichna diagnostyka) [Agrarian reform in Ukraine (sociological diagnosis)]. Za red. V. Tarasenko. Kyiv, Institute of Sociology NAS Ukraine, 2007, 576 p. [in Ukrainian]
2. *Horovyi V.P.* Fermerstvo Ukrainy: teoriya, metodologiya, praktyka: monografiya [Farming in Ukraine: theory, methodology, practice: monograph]. Kyiv, NNTs IAE, 2007, 540 p. [in Ukrainian]
3. Zemel'ni vidnosyny v Ukraini: sotsiologichniy portret situatsii. Rezul'taty kompleksnogo sotsiologichnogo doslidzhennya sub'yektiv zemel'nykh vidnosyn v sil'skii mistsevosti [Land relations in Ukraine: sociological portrait of the situation. The results of comprehensive sociological study of land relations' subjects in rural area], available at: <http://land.gov.ua/zvitnist/statystyka/104370-rezultaty-kompleksnoho-sotsiolohichnoho-doslidzhennia-sub-iekktiv-zemelnykh-vidnosyn-v-sil'skii-mistsevosti.html> [in Ukrainian]
4. *Lazurenko V.M.* Stanovlennya ta rozvytok selyans'kykh fermers'kykh gospodarstv v Ukraini: sotsial'no-ekonomichniy aspekt (1921–1929 rr.): avtoref. dys. ... d-ra istor. nauk [Farming formation and development in Ukraine: social economic aspect (1921–1929). Thesis submitted for the degree of Doctor of Philosophy in History]. Pereyaslav-Khmelnyskiy, 2012, 44 p. [in Ukrainian]
5. *Maiovets' Ye.I.* Agrarne pidpryemnytstvo v Ukraini: monografiya [Agrarian entrepreneurship in Ukraine: monograph]. Lviv, Publishing Center of Ivan Franko National University of Lviv Vid. tsentr LNU im. Ivana Franka, 2006, 428 p. [in Ukrainian]
6. *Mishchenko M.* Gromads'ka dumka pro zemel'nu polityku i zemel'nu reformu v Ukraini [Public opinion about land policy and agrarian reform in Ukraine]. Natsional'na bezpeka i oborona – National Security and Defence, № 1 (130), 2012, pp. 3–20 [in Ukrainian]
7. *Nikilev O.F.* Vyrobynya inteligentsiya ukrains'kogo sela: tvorennya sotsial'noi verstvy (seredyna 40-kh – seredyna 60-kh rr. XX st.): monografiya [The production intellectuals of the Ukrainian village: formation of the social background (mid 40s – mid 60-s of 20th century): monograph]. Dnipropetrovs'k, Publishing Center of University of Dnipropetrovs'k, 2004, 208 p. [in Ukrainian]
8. Problemy vprovadzhennya vil'nogo rynku sil's'kogospodars'kykh zemel': zvit za rezul'tatamy fokus-grup [The implementation problems of free market of agricultural land: results of the focus-group]

- discussions]. *Natsional'na bezpeka i oborona – National Security and Defence*, № 1 (130), 2012, pp. 21–24 [in Ukrainian]
9. *Sil's'ke gospodarstvo Ukrainy 2012: stat. zb.* [Agriculture of Ukraine in 2012: statist. works]. Za red. N.S. Vlasenko. Kyiv, Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, 2013, 402 p. [in Ukrainian]
 10. *Sil's'ke gospodarstvo Ukrainy 2011: stat. zb.* [Agriculture of Ukraine in 2011: statist. works]. Za red. N.S. Vlasenko. Kyiv, Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, 2012, 386 p. [in Ukrainian]
 11. *Yak stavlyat'sya do zemel'noi reformy vlasnyky zemel'nykh paiv ta agrarii? Rezul'taty sotsiologichnogo doslidzhennya. Prezentatsiya 25 chervnya 2013 r.* [How landowners deal with the land reform? Results of sociological survey. Presentstion on 25th June, 2013], available at: http://www.agroinvest.org.ua/files/Resources/BaselineSurvey_July_2013_ukr_1.pdf [in Ukrainian]

Отримано 30.07.14

Максименко А.О. канд. социол. наук, младший научный сотрудник
Института региональных исследований НАН Украины,
Говоруха О.М., магистр социологии, Институт региональных исследований
НАН Украины (Львов)

ВЗГЛЯД ФЕРМЕРОВ НА ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ФЕРМЕРСКИХ ХОЗЯЙСТВ В УКРАИНЕ: СОЦИОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Статья посвящена рассмотрению фермерства как прогрессивной предпринимательской деятельности в агросфере. Отмечен ряд преимуществ, которые выгодно отличают фермерское хозяйство от других форм сельскохозяйственных предприятий. Представлены результаты экспертного опроса фермеров (N=102), проведенного во время агропромышленной выставки «Агро-2011» в г. Киеве. Охарактеризованы факторы, способствующие успешности фермерского дела; препятствия, тормозящие развитие фермерского хозяйства в Украине. Оценены перспективы развития фермерских хозяйств и намечены меры, которые следует предпринять на уровне государства для стимулирования развития фермерства в Украине.

Ключевые слова: фермерское хозяйство, экспертный опрос, Украина.

Maksymenko A.O., PhD. (Sociology), junior fellow researcher,
Institute for regional study NAS of Ukraine,
Govorukha O.M., Master of Sociology, Institute for regional study NAS of Ukraine (Lviv)

FARMERS' OPINION ON PROSPECTS OF FARMING DEVELOPMENT IN UKRAINE: SOCIOLOGICAL ASPECT

The private farm as a type of enterprise in the agricultural sector is considered in the article. Author emphasizes benefits of private farms compared to other types of agricultural enterprises. Article presents results of the expert survey of farmers (N=102) conducted during the agricultural exhibition «Agro-2011» in Kyiv. The factors of success in the farm business and obstacles that prevent development of the private farms in Ukraine were characterized. Authors outline prospects for farming development and measures that should be taken at the state level to encourage development of farming activity in Ukraine.

Keywords: private farm, expert survey, Ukraine.